

Experiența cotidiană a muncii plătite. Interviuri cu femei în zona Hunedoara

Diana Elena Neaga*

Universitatea „Nicolae Titulescu”, București

Abstract: *The access to paid work is now an intricate part of the hardcore feminist research agenda, mainly from two different perspectives: either from a moral stand that considers it a good thing for women – a construction that relies on the concept of subtle revolution (meaning that private institutions from within the family change at a slowly but steady pace towards empowering women as a result of their involvement on the labor market) – or from a different perspective, that is mainly concerned with the tensions between the performance of traditional and patriarchal roles and those associated with the actual status of women playing an active part on the labor market, the tensions between career and family life, and of the double burden of women. The main research question of my paper is: How do women perceive their involvement on the labor market and how does this specific form of participation is reflected in their everyday life? My results show the link between paid work and women’s empowerment, and also the way in which this empowerment is (re-)interpreted according to the patriarchal norms (which, in their turn, are deeply internalized by the subjects). Thus, participation in the labor market (involving remuneration) is valued both from the view of income providing and economic independence, but especially for the potential of generating a particular framework in which women could manifest themselves autonomously as individuals, professionals and citizens, directly contributing to the social welfare, not only to that of their own family. These women are simultaneously doing the housework and caring labors due to the gender roles, therefore their double labor day being assumed as a manifestation of their independence.*

Keywords: women; paid work; empowerment; patriarchy.

Cuvinte-cheie: femei; muncă plătită; capacitate; patriarhat.

Introducere

În lucrarea de față îmi propun să scot în evidență felul în care femeile înțeleg și semnifică relația lor cu munca plătită și să testez posibile implicații pe care această formă de participare le poate avea în mo-

delarea vieții lor de zi cu zi¹. În debutul acestui articol voi face o scurtă trecere în revistă a literaturii de specialitate din domeniu, care va fi însoțită și de prezentarea aparatului conceptual ce urmează a fi utilizat în analiza și interpretarea datelor rezultate din cercetarea de teren. Propun

---

* Universitatea „Nicolae Titulescu”, Calea Văcărești 185, Sector 4, București. E-mail: diana_elena_neaga@yahoo.com.

după aceea o prezentare a contextului care particularizează experiența participării femeilor din România la munca plătită, urmând să trec la prezentarea metodologiei și a rezultatelor cercetării de teren care reprezintă punctul central al studiului și care vizează aspecte cum ar fi: avantajele unui loc de muncă pentru o femeie, condițiile în care au ajuns să lucreze, gradul de satisfacție asociat cu exercitarea muncii plătite, domeniile și condițiile în care ar fi de preferat să lucreze femeile (dacă există), testarea corelației dintre munca plătită și funcția ei directă cea aducătoare de venituri.

Unul dintre motivele care m-au determinat să aleg această temă de cercetare a fost legat de relativ puținele studii existente, în România și despre România, care abordează aspectele legate de munca plătită a femeilor prin metode calitative. Dacă ar fi să facem o scurtă trecere în revistă a cercetărilor în domeniul studiilor de gen, putem observa preocuparea, justificată până la un punct, pentru abordări cantitative care au ca principal scop aducerea la lumină a tabloului de ansamblu al relațiilor de gen din România. Printre aceste studii amintesc *Barometrul de gen 2000* realizat de Fundația pentru o Societate Deschisă, care pune în evidență și percepțiile cu privire la rolurile de gen din perspectiva participării la munca plătită. Aflăm astfel că este mai mult datoria femeilor să aibă grijă de treburile casnice (63% dintre respondenți) și mai mult datoria bărbaților să aducă banii în casă (70% dintre respondenți) (Fundația pentru o Societate Deschisă, 2000). O analiză interesantă face și Valdimir Pasti în lucrarea *Ultima inegalitate* în care discută despre discriminarea ocupațională și discriminarea veniturilor (Pasti, 2003, 156-168), dar și despre diferențele de gen în economie, politică, la nivel de decizie, în relația cu instituțiile și în criminalitate, relații care au caracterizat perioada de tranziție (Pasti, 2003, 139-147). Analiza susținută și interpretarea substanțială pe care o propune Pasti este, de

asemenea, fundamentată, dincolo de baza teoretică, pe utilizarea datelor rezultate dintr-o serie de cercetări cantitative printre care *Barometrul de gen 2000*, anuare statistice, studiul *Femeile și bărbații în România* (PNUD și CNS, 2000). Alte cercetări care merită amintite în acest context sunt cele realizate de echipa Oana Băluța, Alice Iancu și Alina Dragolea (2007a, 2007b).

Totuși, dincolo de această abordare constatativă în care femeile și experiențele lor sunt concentrate în medii, mediane și module și în care structurile domină viața socială și mai ales explicarea acesteia, un anumit aspect este mai puțin tratat în literatura de specialitate de la noi, și anume faptul că, înainte de a vorbi de victimizare, de neputință, de dependență și lipsa reflexivității, femeile ar trebui și ascultate. Iar în acest caz, cercetările sunt relativ puține, iar cele vizând relația femeilor cu rolurile performate în interacțiunea cu piața muncii, dar mai ales semnificațiile acordate acestor interacțiuni fiind și mai slab reprezentate. O trecere în revistă generoasă a analizelor calitative din domeniul studiilor de gen din România se poate rezuma la lucrările lui Enikő Vincze (2001, 2002), care combină tablourile statistice cu interviuri, dând astfel profunzime analizei, studii care abordează și aspecte legate de munca plătită; lucrarea lui Gail Klingman (2000), capitolul șase în special „Amintiri amare”. Politica reproducerii în viața cotidiană; teza de doctorat publicată a Valentinei Marinescu (2002), care tratează viața de zi cu zi așa cum este văzută ea de bărbații și femeile din două comune din județul Suceava. Din această prezentare nu trebuie să uităm noile apariții care lasă femeile să vorbească, pe de o parte, despre experiența nașterii – Mihaela Miroiu, Otilia Dragomir (2010) și a participării politice – Andreea Paul Vass (2011). Nu în ultimul rând trebuie amintită colecția de interviuri coordonată de Zoltán Rostás și Theodora-Eliza Văcărescu (2008), care reprezintă o veritabilă ocazie

dată femeilor de a transpune viețile lor cotidiene în istorie. Cum spuneam, dintre aceste studii, poate cele mai relevante pentru lucrarea de față sunt cercetările lui Enikő Vincze care discută despre relevanța muncii plătite a femeilor, dar și analiza cu privire la semnificarea și înțelegerea muncii plătite în raport cu cea casnică pe care o face Valentina Marinescu în studiul său cu privire la muncile casnice în satul românesc.

În ceea ce privește literatura străină, din perspectiva analizelor feministe munca plătită este tratată de multe ori în conexiune cu exercitarea rolurilor de gen impuse de constrângerile patriarhale, mai exact este pusă în evidență tensiunea dintre viața de familie și viața profesională, se discută despre dubla zi de muncă (Phillips și Phillips, 2000; Hess și Sussman, 1984; Fine *et al.*, 2004), despre femei, familie și noua diviziune a muncii, despre transformările structurale ale pieței muncii și despre cum sunt afectate femeile (Beneria și Stimpson, 1987), despre răspunsurile instituționale și, în termeni de politici publice, despre această configurare a rolurilor (Hartman, 2005; Stewart, 1989; Daly și Rake, 2003), despre impactul noilor configurații asupra bărbaților. Mai mult decât atât, putem vorbi de un întreg domeniu de studiu generat de analiza legăturilor dintre raporturile de gen și cele economice, în care munca plătită ocupă un loc aparte, referindu-mă aici la economia genului (*economics of gender*) (Blau, Ferber și Winkler 1998; Jacobsen, 1998, 2007; Bettio și Verashchagina, 2008; Dijkstra și Plantenga, 2000). Studiile din această arie fac referire în special la aspecte ce țin de prezentarea diferențelor dintre bărbați și femei pe piața muncii (diferențe de participare, de venituri, diferențele în accesul la poziții de decizie, diferențele în gestionarea veniturilor în interiorul familiei etc.), lăsând în subsidiar felul în care femeile înțeleg și semnifică această stare de fapt.

Dincolo de toate acestea, studiile amintite mai sus și care abordează aspecte cu

privire la munca plătită asumă faptul că aceasta are o importantă dimensiune de gen. Astfel, experiența muncii plătite este conectată implicit la aspecte ce țin, pe de o parte, de roluri de gen și tensiunea dintre viața de familie și viața profesională, iar pe de altă parte de capacitatea economică (aceea formă de capacitate care se concentrează în general pe activitățile generatoare de venituri, care permit femeilor să câștige propriile venituri într-un mod independent – conform UNFPA, 2007) și de dezvoltare a unei forme de capital social (rețele sociale și normele de reciprocitate și încredere asociate acestora (Putnam și Pluribus, 2007) ce pot modela înțelegerea și practica cetățeniei în viața de zi cu zi. Vorbim astfel de conceptul de *revoluție subtilă* care „alterează” structura patriarhală și care are la bază concepția conform căreia instituțiile din interiorul familiei suferă schimbări lente, dar în același timp stabile, în sensul capacitării femeilor datorită performării acestora pe piața muncii (Smith, 1979, 1-29). Creșterea veniturilor controlate de femei este văzută ca având implicații multiple – le oferă acestora încredere în sine, încredere care se transformă în „voce și vot” (*voice and vote*) în ceea ce privește deciziile în familie – de exemplu, deciziile cu privire la nivelul de bunăstare; deciziile legate de aspectele economice – achiziții, alocări de resurse, vânzări etc.; deciziile cu privire la capacitățile reproductive – exercitarea autonomiei în raport cu propriul corp; gestionarea resurselor naturale și deciziile legate de protecția și conservarea acestora etc. Rezumând, femeile au un control mai mare asupra opțiunilor în viață, asupra aspectelor legate de căsătorie (când, cu cine) și o relativ mai mare libertate de mișcare (Blumberg, 2005a, 158).

În ceea ce privește structura patriarhală, dar și rolurile de gen, consider necesară o clarificare a felului în care aceste concepte sunt definite și utilizate pe parcursul acestui articol. Una din definițiile frecvent utilizate prezintă patriarhatul ca fiind manifestarea

și instituționalizarea dominației masculine asupra femeilor și copiilor în familie, precum și extinderea acestei dominații asupra femeilor în societate în general (Lerner, 1986, 239). Referindu-se la abordarea patriarhatului din perspectiva intensității cu care aceasta se manifestă, Allan Johnson afirmă că o societate este patriarhală în măsura în care *privilegiază bărbații* – fiind *dominată de bărbați*², *identificată prin bărbați*³ și *centrată pe bărbați*⁴) – și care este organizată în jurul *obsesiei acestora de a deține controlul* (Johnson, 2005, 19-29). Astfel, societățile patriarhale potențază atitudinile și comportamentele sexiste, sexismul și patriarhatul întărindu-se reciproc la fel cum sclavia întărește atitudinile și comportamentele discriminatorii (Lerner, 1986, 240).

În această lucrare patriarhatul va fi tratat mai ales din perspectiva celor două dimensiuni ale sale propuse de Mihaela Miroiu, și anume cea descriptivă (relevă organizarea prevalentă a relațiilor publice și private după paradigma larg împărtășită religios și laic: bărbatul îi este cap femeii) și cea normativă (indică felul în care aceste relații trebuie să fie configurate: bărbatul trebuie să îi fie cap femeii) (Bucur și Miroiu, 2002, 12). Pornind de la observarea și prezentarea elementelor care țin de construcțiile patriarhale în cercetarea aplicată, voi pune accentul pe felul în care acestea normează viața de zi cu zi a subiecților noastre.

În ceea ce privește rolurile de gen, le putem privi, pe de o parte, din punct de vedere sistemic, ca elemente constrângătoare, ele fiind reflecția unui ansamblu de preferințe sociale care oferă prescurtare utilă pentru ceea ce este *normal* (distinct de normativ) – această reprezentare tratând rolurile ca pe niște forțe transmise prin intermediul pozițiilor sociale, dar și ca semnalizatoare ale preferințelor asociate în mod tipic cu o poziție socială (Hollis, 2001, 158). Pe de altă parte, avem posibilitatea de a îmbogăți conținutul conceptului de rol

privind agenții ca fiind actori activi, transformatori, lăsând totodată în subsidiar poziția de conformism conștient și complet în fața unei poziții asociate cu o structură socială.

Pornind de la o asemenea configurare duală, urmează să prezint în continuare felul în care femeile își asumă și performează roluri diverse – în special conectate cu participarea la munca plătită – și semnificațiile pe care le asociază acestor performări. Evident că o atenție deosebită va fi acordată „normalității” prescriptive rezultată din configurarea patriarhală a rolurilor de gen și tensiunilor rezultate de aici. Totodată, genul va fi tratat ca o construcție socială multidimensională (*status*⁵, *asumare identitară*⁶ și *formulă de manifestare*⁷) (Marx, Lorber și Hess, 2000, 417) care poate fi identificată din performarea în viața de zi cu zi – genul ca practică (West și Zimmerman, 1987a).

Mai mult decât atât, având în vedere abordarea constructivistă pe care mi-o asum în această lucrare, dar și definirea genului, identitatea și construcția identitară capătă o semnificație aparte. Avigal Eisenberg se referă la identitate ca reprezentând „acele atașamente pe care oamenii le au față de o comunitate particulară, față de feluri de viață, de seturi de credințe ori practici, care joacă un rol central cu privire la concepția de sine și cu privire la autoînțelegere” (Eisenberg, 2009, 18). În termenii lui Berger și Luckmann, identitatea reprezintă produsul procesului de interiorizare rezultat în urma socializării continue, atunci când acest proces este însoțit de identificare (Berger și Luckmann, 2008, 238). Cum se construiește concepția de sine în raport cu participarea la munca plătită – iată una dintre întrebările la care doresc să propun un răspuns în paginile ce urmează.

Context

În descrierea contextului românesc cu privire la munca plătită a femeilor nu pu-

tem trece cu vederea pe de o parte moștenirea comunistă, iar pe de altă parte fenomenul tranziției către democrație. Pe parcursul regimului comunist, emanciparea atât a bărbaților, dar mai ales a femeilor⁸ era direct legată de muncă. În acea perioadă, avem de a face cu o intrare masivă a femeilor pe piața muncii, dublată de constrângerile unui regim totalitar în care patriarhatul tradițional a fost înlocuit cu un patriarhat de stat caracterizat prin impunerea unui devotament față de partid în virtutea asigurării construcției societății comuniste (Miroiu, 2004b, 188; Lukić *et al.*, 2006, 28-30). În același timp, proiectul socialist impunea construcția unei societăți fundamentate pe obligații⁹ care, dincolo de discursul egalitarist și eliberator, în practică era profund dezechilibrată din perspectiva garantării drepturilor omului, elemente precum autonomia, autointeresul, autorealizarea fiind valorizate negativ în favoarea auto-sacrificiului văzut ca datorie fundamentală (Miroiu, 2004b, 75; Verdery, 1996, 61-83).

Tranziția postcomunistă dezvoltă particularități ce țin de patriarhatul simbolic, văzut ca recunoașterea de către femei a autorității bărbaților în toate privințele, peste care se suprapun efectele unui conservatorism de stânga ce a afectat inclusiv politicile de gen. Diferit de conservatorismul de dreapta (care pune accent pe diminuarea funcțiilor statului și pe extinderea proprietății private) (Green, 2002, 240-241), conservatorismul de stânga este caracterizat prin dezvoltarea organică a economiei de piață din cea dirijistă caracteristică perioadei comuniste, schimbări economice lente care au conservat, într-o anumită măsură, statusquo-ul clasei muncitoare (Miroiu, 2004b, 207-234). În interiorul acestui cadru a apărut competiția între variate grupuri de interese, toate dominate de bărbați – fie între marile grupări sindicale din industria grea, fie în interiorul clientelei politice dezvoltate în jurul proiectelor de privatizare (Pasti, 2003,

154). Pe perioada tranziției, femeile nu au fost niciodată clienții privilegiați ai statului, nefiind în același timp nici „victimele privilegiate” ale politicilor publice lansate (Miroiu, 2004a). Mai mult decât atât, genul și inegalitățile rezultate de aici nu au reprezentat o problemă intrată pe agenda formală a guvernărilor și nici măcar pe agenda publică, în perioada post-comunistă (Lukić *et al.*, 2006, 30-35).

Declinul economic a atras după sine și o schimbare majoră a ierarhiei principalelor arii de activitate în cadrul economiei naționale, domeniile caracterizate printr-o forță de muncă preponderent feminină – servicii, comerț, industrie ușoară, administrație – producând o parte importantă a produsului intern brut (Pasti, 2003, 140). În același timp, cu toate că forța de muncă feminină devenea din ce în ce mai importantă în ansamblul economiei țării, bărbații au reușit să își transforme dezavantajele în probleme politice majore, în timp ce problemele specifice femeilor care au avut de suferit în urma dezindustrializării¹⁰ nu au obținut niciodată un astfel de suport. La nivelul sferei reprezentate de familie, șomerul întreținut de o salariată a rămas în continuare capul familiei, grație bine conservatei tradiții patriarhale mascate de impunerea, la nivel formal, a egalității în drepturi și de concepția conform căreia inegalitățile existente sunt dobândite de femei strict în urma acțiunilor de care sunt responsabile. Acesta este contextul în care am dezvoltat, în cercetarea pe care v-o propun, problematica cu privire la munca plătită a femeilor.

Abordare

În ceea ce privește paradigma de lucru utilizată, argumentele sunt dezvoltate de pe poziții constructiviste ce pot fi rezumate la tradiția epistemologică interpretativă și o privire dinamică a socio-umanului în care dilema agent-structură este soluționată

prin tratarea acestora ca fiind interdependente (Berger și Luckmann, 2008; Searle, 1995; Wilson în Romiszowski, 1997). Analizele se vor fundamenta pe relațiile și dependențele dintre agenți (care dau semnificații rolurilor) și structuri (în special cea patriarhală, care impune normalitatea). Indivizii sunt tratați ca actori, ca subiecți capabili de a acționa autonom și responsabil, capabili să evalueze, să conteste și să schimbe structurile în funcție de semnificațiile pe care le atașează acestora. O abordare constructivistă aduce în prim plan indivizii care construiesc realitatea socială semnificând-o, dar acest proces de construcție nu este izolat sau independent de realitatea exterioară acestora, realitate care se stabilizează, se instituționalizează și devine, în definitiv, constrângătoare. Complementar acestei grile de analiză, îmi asum o tratare feministă a problematicii, în virtutea potențialului eliberator al feminismului, rezultat din contestarea și deconstruirea diferențelor de gen ca generatoare de ierarhii nelegitime într-o societate democratică.

Metodologie

Pentru a putea cunoaște gândirea și experiența trăită a femeilor, alături de cadrul teoretic și de utilizarea cercetărilor deja disponibile, faptele au fost examinate pe teren într-un proces complex care, dincolo de interviuarea propriu-zisă fie individuală, fie în cadrul discuțiilor de grup, a avut și o componentă de documentare, de familiarizare cu mediul în care subiectele acestei cercetări creează semnificații. În ceea ce privește reprezentativitatea și alegerea subiecților, având în vedere metoda – cercetare calitativă de natură etnometodologică – și tehnicile folosite – 96 de interviuri semi-structurate și 3 focus-grupuri –, am apelat la eșantionarea teoretică (subiectele au fost alese din considerente teoretice, în vederea comparării

datelor și a testării întrebărilor de cercetare) (Iluț, 1997, 54-55). Criteriile de eșantionare folosite au fost sexul (femei), vârsta și mediul de rezidență (urban).

Alegerea realizării de interviuri cu femei este susținută de schimbările semnificative la care acestea au fost supuse în ultimii o sută de ani, în cazul de față în special experiența regimului totalitar comunist și a tranziției. Femeile sunt așadar „noile intrate” în sfera de acțiune politică, civică, economică și sunt în același timp „marile absente” atât din pozițiile de decizie din sfera publică și mai ales politică, cât și din cea mai mare parte a studiilor, rapoartelor și cercetărilor făcute în România.

În ceea ce privește criteriul de eșantionare *vârsta*, acesta a fost folosit cu scopul de a avea acces la informații venite din partea unor subiecte cu deplină maturitate din perspectiva experiențelor de gen (diviziunea muncii, rolurile de gen, îngrijirea, autonomia sau dependența în interiorul familiei) și a participării lor la munca plătită. Dincolo de asta, introducerea criteriului *vârsta* a venit și din dorința de a testa aspectele care țin de înțelegerea, practica și semnificarea participării la munca plătită, pe de o parte, într-un regim totalitar, iar pe de altă parte într-un regim democratic. Dacă, în ceea ce privește interviurile, cele trei categorii de vârstă rezultate în urma eșantionării tip bulgăre de zăpadă au fost 24-40 de ani, 40-60 de ani și 60-80 de ani, iar focus-grupurile s-au limitat la ultimele două categorii de vârstă și asta pentru că acestea au fost utilizate pentru a potența valoarea interviurilor individuale în primul rând cu scopul de a pretesta setul de întrebări existente în ghidul de interviu, dar și pentru completarea informațiilor obținute cu ajutorul acestora și pentru a le spori validitatea¹¹. De aceea focus-grupurile au fost realizate înaintea interviurilor și au scos în evidență necesitatea introducerii și celei de-a treia categorii de vârstă, abordată ulterior în interviuri. Așadar, cea mai mare parte a interviuatelor au trăit o parte a

maturității lor în regimul comunist, restul desfășurându-se sub umbrela transformărilor tranziției și a procesului de democratizare de după '89. Important de subliniat este faptul că nu este în nici un caz vorba de un eșantion „representativ”, așa cum înțelegem acest termen din studiile cantitative, deoarece această cercetare nu se dorește a fi o analiză statistică.

Locația desfășurării terenului a fost județul Hunedoara, cu orașele Hunedoara, Deva, Simeria. Specificul acestei regiuni ține de dezvoltarea industrială intensivă care a avut loc atât în perioada comunistă, dar și înaintea acesteia și ale cărei efecte încă se resimt în zonă. Industrializarea masivă din perioada comunistă a avut impact mai ales în ceea ce privește accesul la munca plătită, atât a bărbaților, cât și a femeilor, cazurile de femei care făceau munci considerate a fi prin excelență destinate bărbaților intrând în „normalitatea impusă” de regimul comunist în care, aparent cel puțin, diferențele de gen nu erau relevante.

Metoda de analiză a datelor cercetării este una care se înscrie în aria interpretativismului, detașându-se de metode ce necesită codarea informațiilor și promovând analizele dinamice, interactivitatea dintre cercetător și subiectul cercetării, dorind astfel să scoată la lumină înțelesuri, sensuri rezultate în urma acestor interacțiuni (Miles și Huberman, 1994, 8). În ceea ce privește interacțiunile dintre „subiect” și „obiect”, îmi asum o abordare feminist *reflexivă* care presupune interacțiunea dintre cele două pe parcursul cercetării, „recunoașterea implicării personale a cercetătorului și [...] considerarea genului nu numai ca obiect de cercetare, dar și ca dimensiune internă a întregului demers analitic” (Vincze, 2002, 34).

Rezultatele cercetării

Discuțiile avute pe marginea muncii plătite s-au concentrat pe punerea în evidență a genului ca element ordonator în

relațiile legate de muncă și, implicit, în relațiile sociale dintre bărbați și femei, prin raportare, pe de o parte, la starea materială, iar pe de altă parte la rolurile asociate prin participare activă la piața muncii. Intervievatele au fost rugate să facă un scurt istoric ocupațional, iar după aceea întrebările s-au concentrat pe identificarea elementelor specifice indicatorilor de gen și pe corelațiile dintre acestea și munca plătită.

Munca plătită – de la normalitate în comunism la normalitate în postcomunism. Istoricul ocupațional al femeilor intervievate este vast și variat¹², însă el se conturează în jurul a trei variabile ce pot fi sintetizate astfel: dorința de continuitate și stabilitate a locului de muncă, condițiile de muncă și întreruperile datorate tensiunilor dintre viața profesională și cea de familie. Exercitarea muncii plătite face parte din normalitatea vieții cotidiene a intervievatelor, ea începe de obicei o dată cu terminarea școlii și se manifestă continuu, cu unele întreruperi datorate fie pierderii locului de muncă în urma unor condiții structurale – disponibilizări, restructurări –, fie din cauza constrângerilor generate de necesitatea performării rolurilor de gen tradiționale – mamă și îngrijitoare a familiei. Dincolo de asta, munca plătită pare a fi mai degrabă internalizată ca un dat, ca o obligație și nu ca o alegere personală, fapt ce rezultă din tendința de a găsi justificări suplimentare pentru perioadele în care nu au exercitat acest tip de activitate:

„Nu am avut întreruperi. După nașterea celui de-al doilea copil, după fetiță am avut o întrerupere de patru ani, cinci ani, cam așa ceva. După aia au fost perioade cum a venit revoluția cu șomaj, deci sunt mici întreruperi, dar am douăzeci și ceva de ani lucrați” (Interviu M.V., Hunedoara, 55 de ani).

„Nu... am mai stat [...], iar am început să lucrez. Nu mi-a mai convenit salariul, or fost probleme, nu s-o mai putut. Și, așa, câte puțin...” (Interviu M.V., Hunedoara, 55 de ani).

Așadar, munca plătită face parte din elementele care definesc identitatea subiecților noastre, o identitate construită și performată în viața de zi cu zi, și nu una constatativă (Loyd, 2005, 35-40). Normalitatea muncii plătite este internalizată și performată, acest fapt rezultând din semnificarea „deviațiilor” într-un regim al normativului. Aflăm, de exemplu, că perioadele în care nu au lucrat au fost puține, că întotdeauna s-au întâmplat din cauza altora, a sistemului sau că, fiind puse în fața alegerii între familie și locul de muncă, au ales, în limitele altei normalități predefinite de structura patriarhală, familia. Această semnificare a realității poate fi înțeleasă și prin prisma interacțiunilor dintre normal și normativ, rezultate din experiența traiului, dar și a formării și socializării în comunism. Mai exact, îndochinarea cu privire la rolul fundamental al muncii în construcția individului și impunerea acesteia ca obligație, deci ca normativitate, a fost profund internalizată de către interviuate și este trăită acum ca normalitate.

Din toate interviurile, o singură persoană pare a ieși din tiparul semnificărilor, ea fiind o femeie tânără ale cărei experiențe de viață sunt preponderent legate de perioada post-comunistă și care discută mai degrabă despre alegerea de a munci și despre povara muncii plătite asupra rolurilor principale ce trebuie performate de o femeie în registrul unei societăți patriarhale. Munca nu face parte astfel din construcția sa identitară, ci este văzută mai ales ca un obstacol în calea performării identităților față de care aceasta ar trebui să se simtă mai aproape (mamă, soție). Cu toate acestea, o analiză în profunzime a interviului scoate la lumină faptul că acest model de înțelegere a realității rezultă nu din devalorizarea implicită a muncii plătite, ci mai degrabă dintr-o semnificare a tensiunii dintre viața de familie și cea profesională, dintre internalizarea profundă a subordonării patriarhale și a rolurilor tradiționale care proiectează femeia cas-

nică, devotată, frumoasă, curată, tândră, întotdeauna disponibilă pentru soț și copii și dubla zi de muncă rezultată din performarea muncii plătite:

„(Cât de dedicată vă considerați vieții de familie în comparație cu serviciul?) Nu există comparație, familia e totul. Dedicăție pentru familie. Munca de familie sincer o fac mai cu drag decât munca de serviciu. Munca de serviciu o fac pentru că trebuie să mă gândesc să am și eu o carte de muncă, să am un venit, să am și eu unde să merg, să am o altă responsabilitate, nu numai a casei, dar munca de casă e mult mai cu plăcere făcută decât serviciul. [...] (Cine se ocupă de treburile casei?) Adică? (De spălat, de gătit, de curățenie, de copil...) Eu, deci eu vă spun, la mine în casă eu fac tot, toată treaba de femeie cum se zice, iar el cu altceva [...]. O femeie trebuie să fie întotdeauna drăguță, politicoasă, am spus de zece ori, cred că o vă suparați pe mine, finuță, sociabilă, elegantă, să se îmbrace bine, curat, nu știu, calități de femeie, feminine. (Și un bărbat?) Un bărbat să fie mai...nu mai dur, să fie mai, să știe să se impună, să-și arate bărbăția. (Spuneți-mi care credeți că este secretul unei căsnicii reușite?) Secretul unei căsnicii reușite? A mea... e cea mai reușită căsnicie. Să facă (femeia) și cum spune el, să-l mai lase, să fie tot timpul atentă cu el, să nu-l cicălească la cap, să-și vadă de copil, să-și vadă de casă, să-l respecte pe...” (Interviu R.L., Hunedoara, 27 de ani).

Personajul nostru este pus astfel între conștientizarea potențialului eliberator al muncii plătite, cel puțin din perspectiva ieșirii din spațiul privat al familiei, și constrângerile patriarhale. Ea alege să instrumentalizeze munca în favoarea performării rolurilor de gen tradiționale. Tocmai de aceea interviul este contradictoriu și pendulează între acceptarea muncii ca normalitate și accente clare de misoginism, care au astfel rolul de a pune lucrurile în ordinea care definește normalitatea interviuatei.

„Nu are nicio legătură starea materială – eu sunt o persoană activă, nu mă văd stând acasă”. Cele prezentate mai sus nu fac decât să descrie starea de fapt și să aducă în prim-plan munca plătită ca parte integrantă a identității femeilor cu care am discutat. Cu toate acestea, ne-am putea gândi că această stare de fapt este o evidență ce nu necesită cercetări suplimentare și că, mai ales în condițiile actuale în care vorbim de dificultatea asigurării traiului de zi cu zi, femeile lucrează și valorizează munca în virtutea funcției sale generatoare de venituri (Vincze, 2002, 160-161). Explicația ar fi deci simplă: femeile lucrează pentru că trebuie să completeze veniturile familiei, iar având în vedere moștenirea comunistă, această stare de fapt este considerată și ca fiind normală. Totuși, noi nu ne-am mulțumit în interviuri cu reafirmarea acestei teze, ci le-am provocat pe intervievate să fie autoreflexive (Friedman, 2003, 5) și să scoată astfel la suprafață semnificațiile mai profunde pe care le asociază muncii plătite. Provocările au venit în special prin adresarea a două întrebări, și anume: „Care credeți că sunt avantajele muncii plătite pentru o femeie?” și „Dacă soțul Dvs. ar fi câștigat suficienți bani pentru a trăi așa cum v-ați dori, ați mai fi lucrat?”.

Răspunsurile primite, dar mai ales fermitatea lor evidențiază o realitate profund legată de problema genului, de felul în care aceste femei nu se văd ca performând doar rolurile tradiționale, ele nu sunt casnice și nu se identifică cu acest statut – cu toate că performează toate activitățile asociate statusului de casnică. Indiferent de vârstă, ele muncesc nu numai pentru că trebuie să câștige bani, ci pentru că astfel pot fi independente, pentru că au un rol în comunitate și societate, altul decât cel de îngrijitoare a familiei, pentru că munca lor este recunoscută și valorizată și, nu în ultimul rând, pentru că astfel ies din spațiul gineceului familial, se dezvoltă și se șlefuesc în primul rând ca individe, nu prin raportare la

realizarea și realizările „celorlalți”, fie ei copii sau soți (Smith, 1979, 1-29; Lister, 2003, 128-130). Cele mai relevante dovezi în acest sens sunt chiar fragmentele de interviuri în care se discută aceste probleme:

„Nu are nicio legătură starea materială cu [...] nu mă văd stând acasă, sunt un om activ, nu cred că aș fi fost capabilă să îndeplinesc funcția de casnică. Nu, asta nu, nu. [...], te simți util, te simți activ, ești activ, faci ceva, indiferent de vârsta pe care o ai și ce meserie practici” (Interviu A.D., Hunedoara, 54 de ani).

„Eu nu aș concepe să lucrez numai soțul meu și eu să nu lucrez. Adică vreau să am banii mei, să nu depind de nimeni. Nu că-s foarte mulți. Tocmai, că nu sunt mulți, că după-masa mai lucrez la un cabinet privat. Dar nu, nu mi-ar plăcea (să stau acasă). Și acuma, chiar dacă sunt obosită, chiar dacă sunt bolnavă, că sunt bolnavă, nu aș vrea să renunț până când... Dacă Dumnezeu mă ajută, să ajung să ies normal la pensie” (Interviu E.C., Simeria, 53 de ani).

Nu de puține ori adresarea acestor întrebări ne-a pus într-o poziție incomfortabilă, având în vedere vehemența cu care aceste femei respingeau statutul de casnice și cu care argumentau în favoarea avantajelor de a lucra. Uneori, întrebările au fost percepute ca fiind ironice, alteori limbajul non-verbal era sugestiv în transmiterea valorizării acestei activități.

Dar dincolo de acest aspect, un lucru se desprinde clar din interviuri, și anume că *valorizarea muncii plătite nu rezultă în primul rând din funcția ei de generatoare de venituri, ci din funcția ei de potențatoare a independenței și a individualității femeilor* ca membre utile comunității și societății, ca entități autonome (Friedman, 2003, 4). Chiar dacă se fac trimiteri la câștiguri, aceste femei spun că astfel câștigă pentru ele, își câștigă independența economică față de soți și nu se referă pur și simplu la faptul că au bani sau o stare materială mai bună. Important pentru

intervievatele noastre este nu numai că au bani, ci mai ales că îi pot folosi așa cum doresc, că nu sunt nevoite să suporte disconfortul de a depinde de soți, dar și că astfel se pot descurca singure dacă ar fi puse în situația să o facă.

Tocmai de aceea, numai trei dintre intervievate au spus că ar prefera să nu mai lucreze dacă soții lor sau alți membri ai familiei ar câștiga suficient de mult astfel încât să ducă un trai decent. Poate nu întâmplător toate trei intervievatele fac parte din generația tânără de femei din eșantionul nostru, mai exact din generația care s-a format în perioada post-comunistă.

Spunem la începutul articolului că potențialul muncii plătite de a genera capacitate nu stă numai în rezolvarea aspectelor ce țin de dependența economică, iar acest aspect este bine susținut în interviuri. Întâlnim astfel foarte multe referiri la potențialul acestei activități de a genera capital social, de a dezvolta rețele de relații și încredere între colegi care sunt benefice atât în crearea unui cadru confortabil la locul de muncă, cât și în afara acestui spațiu, colegii de serviciu devenind prieteni de familie și oameni pe care te poți baza în caz de nevoie. Mai mult, participarea la munca plătită este văzută ca o evadare din rutina muncilor casnice, ca pe o provocare de a demonstra că, dincolo de haina impusă prin constrângerile patriarhale, dincolo de performarea rolurilor de gen tradiționale, aceste femei au preferințe și nevoi proprii, au abilități pe care doresc să și le pună în valoare, au nevoie de stimă, de respect din partea familiei, comunității și a societății. Ele își asumă performarea muncii plătite și ca pe o modalitate de impunere a valorizării performanțelor proprii în ceea ce aleg să facă, și nu neapărat în ceea ce le-a fost prescris să facă:

„Au fost avantaje că am avut un loc de muncă... Trebuie să muncești și trebuie să te ocupi de tine, să mai citești, să te pui la punct” (Interviu A.T., Hunedoara, 65 de ani).

„Avantajele... în primul rând că nu stai acasă să fii slugă, adică slugă, nu mă refer la copii sau la astea, dar ești în societate și asta contează foarte mult [...]. Și asta nu prea se vede – treaba femeii acasă – și atunci este cel mai bine să lucreze și femeile, mă rog, decât să steie, și dacă nu au terminat ceva, și dacă au studii sau nu. În toate condițiile, cel mai avantajos este să lucrezi” (Interviu V.B., Hunedoara, 64 de ani).

„(Avantajele unui loc de muncă pentru o femeie) În primul și în primul rând, în permanență e în contact cu oamenii. Nu neapărat cu bârfa, deci nu în sensul ăsta mă refer. Mă refer că nu ești izolat de lume, ai posibilitatea de a comunica [...]. Când mergi la un serviciu, undeva, simți nevoia în permanență să te aranjezi, să arăți bine” (Interviu M.S.C., Simeria, 48 de ani).

„E mai bine pentru că te simți utilă, că oricum treburile casnice le-am făcut, deci veneam de la servicii, făceam piața, veneam acasă, nu am neglijat copiii, nu am neglijat gospodăria, întotdeauna am căutat să le împlinim pe amândouă. Nu mi-ar fi plăcut să stau acasă. (Avantajele unui loc de muncă?) Comunicarea cu oamenii. Poate și acasă ai vecini, mai comunci, dar totuși nu ca la servicii. Te implici în viața de toate zilele și acolo vezi cum merg lucrurile, vezi ce mai apare nou” (Interviu E.M., Hunedoara, 69 de ani).

Această modalitate de structurare a referirilor cu privire la munca plătită este pusă în evidență, într-o anumită măsură, și de Enikő Vincze în studiul cu privire la configurarea diferențelor și a inegalităților într-un context multietnic, autoarea făcând trimitere la recunoașterea dreptului de a lucra al femeilor de dragul de a lucra, importanța câștigului material fiind uneori chiar banalizată în condițiile bunăstării economice. Altele devin, în acest context, elementele ce conduc la valorizarea muncii plătite, ele ținând mai degrabă de elemente de ordin spiritual sau moral. În același timp, Vincze spune că, în condiții de

sărăcie și de stare materială proastă, șansa femeilor de a lucra este definită în termenii nevoii materiale, ai obligației economice față de familie (Vincze, 2002, 160-161).

Totuși, o asemenea structurare a discursului pare a impune categorii de raportări mutual exclusive în funcție de variabila stare materială, ceea ce am văzut că nu este cazul, cel puțin în ceea ce privește cercetarea aceasta. Cu siguranță am putea spune că, în funcție de starea materială, semnificația muncii plătite a femeilor variază, mai ales pentru ceilalți membri ai familiei care astfel pot deveni dependenți de veniturile suplimentare aduse de acestea. Ceea ce nu înseamnă că elementele de ordin moral și spiritual, așa cum spune Vincze, nu se regăsesc și în aceste situații. Mai mult, ele pot deveni importante mai ales prin capacitatea de a genera satisfacții suplimentare pentru femeile care își asumă astfel mai ușor dubla zi de muncă.

Identități suprapuse – profesioniste și mame/soții. Dincolo de exercitarea muncii plătite ca obligație față de familie, aceasta este asociată și cu obligațiile față de comunitate și societate, rezultate în principal din raportarea critică la situația economică actuală a României și din proiectarea unor soluții ce se construiesc în jurul muncii ca generatoare de bunăstare socială. Totuși, ar fi greșit să considerăm că obligațiile față de familie și cele față de comunitate se află într-un raport ierarhic. Putem să ne referim la utilitatea muncii plătite care se dezvoltă în cercuri concentrice – familie, comunitate, societatea în ansamblu –, peste toate acestea suprapunându-se potențialitatea activității de a genera satisfacție pentru femei ca indivizi.

În același timp putem vorbi și de construcția unor identități suprapuse sau a unor tipuri de identitate (Berger și Luckmann, 2008, 232; Newman, 2010, 126-131) care sunt potențate în funcție de contextul în care femeile acționează. Când sunt rugate să povestească despre locul de muncă, subiectele noastre par a fi detașate

de calitatea lor de femei, de mame, de soții și se lansează într-un discurs neutru, detașat și axat pe competențe și profesionalism. Înțelegem de aici că „la serviciu” ele sunt asistente, vânzătoare, profesoare, juriste etc. și că identitatea lor de mame și soții nu interferează, sau nu ar trebui să interfereze, cu cea de profesioniste. Când sunt la serviciu se concentrează pe îndeplinirea sarcinilor de serviciu, problemele de acasă rămânând acolo și neafectând profesionalismul celor implicate în aceste activități. Totodată, problemele de la locul de muncă nu își găsesc locul acasă, unde trebuie să îți îndeplinești cât mai bine rolul de mamă și de soție, fără să „necăjești” membrii familiei cu eventuale neplăceri sau necazuri pe care le întâmpini la serviciu:

„Când ai ieșit de acolo de la servici, ai închis poarta, îți vezi de drumul tău, te duci la problemele astealalte (*de acasă*). Pentru că există, aceste probleme există, astea îs vremurile acuma. Deci, ai închis ușa, le lași pe alea de la servici acolo și îți vezi de restul problemelor acasă” (Interviu S.B., Pestiși, 42 de ani).

Manifestarea identităților suprapuse în raport cu statusul de mame/soții și cel de profesioniste este bine evidențiată de răspunsurile date la întrebările cu privire la femeile ce activează în domenii profund masculinizate, cum ar fi poliția sau armata. Vorbim în acest caz de adaptarea femeilor la cerințele funcției pe care o dețin, ele trebuind să „devină bărbați”. Orice încercare de a pune în discuție valorizarea diferențelor și a experiențelor femeiești și feminine în raport cu exercitarea acestor funcții s-a lovit de reticența interviuvelor. Chiar dacă cele mai multe dintre acestea nu au contestat capacitatea femeilor de a face față cu succes provocărilor rezultate din desfășurarea de activități în aceste domenii, calitățile care ar recomanda o femeie în astfel de domenii de activitate vizau implicit și capacitatea de a face o distincție clară între viața de familie și cea profesională, orice abordări contrarii fiind văzute ca deviații de

la profesionalism. O explicație în acest sens ar putea fi generată și de discuția pe care o propune Lister cu privire la diviziunea sexuală a muncii, distingând foarte clar între muncile femeilor și muncile bărbaților, distincție care a suferit foarte puține schimbări de-a lungul timpului (Lister, 2003, 130-132), dovadă a faptului că este bine internalizată de ambele genuri. Tot în acest sens, Pateman vorbește de „separația patriarhală” între sfera domestică și restul sferelor de acțiune (Pateman, 1989, 35).

Construcția și deconstrucția diferențelor – domenii de activitate mai potrivite pentru femei? Un alt aspect abordat în cadrul calupului de întrebări referitoare la munca plătită a fost cel legat de proiectarea anumitor preferințe legate de domeniile în care ar trebui să activeze femeile, dar și bărbații. Principalele întrebări în jurul cărora s-au încheiat discuțiile cu privire la această problemă au fost „Credeți că există anumite domenii în care ar fi de preferat să lucreze femeile? Dar bărbații?”. Așteptările cu privire la răspunsurile ce urma să le primim vizau răspunsuri care să întărească și mai mult linia de demarcație dintre domeniile masculinizate și cele feminizate și la fixarea prescriptivă a femeilor în domenii ca sănătatea și educația, în birouri scriind hârtii și răspunzând la telefoane, în cantine, restaurante și hoteluri și, eventual, în agricultură. Am avut aici în vedere două fenomene ce pot contribui la această delimitare, pe de o parte diviziunea public – privat așa cum este ea preluată și criticată din perspectivă feministă, diviziune ce asociază femeile cu anumite categorii de ocupații direct legate de îngrijire și educație și care este potențată de asumarea rolurilor de gen tradiționale din perspectiva lor de modelatoare a comportamentelor (Lister, 2003, 73; Pateman 1989, 35), iar pe de altă parte de perceperea discriminării ocupaționale ca normalitate (Pasti, 2003, 164-168). Peste toate acestea putem suprapune socializarea de gen care permite, într-o anumită măsură, transferarea acestui model

de reprezentare a realității de la o generație la alta (Mayer, 2004, xiii; Giddens, 2001, 32; Fundația pentru o Societate Deschisă, 2000).

Pe scurt, discuțiile purtate în jurul întrebărilor menționate mai sus se pot împărți în două mari categorii. În prima categorie putem încadra răspunsurile care confirmă mai degrabă organizarea socială patriarhală a diviziunii muncii și, implicit, a domeniilor în care trebuie să lucreze femeile și bărbații. Aflăm astfel că cele mai potrivite domenii în care să lucreze femeile sunt sănătatea, educația, în general muncile ușoare și curate care nu lezează, ci dimpotrivă pun în valoare feminitatea. Cu privire la această categorie, consider important de menționat și faptul că am încadrat aici răspunsurile persuasive și mai ales care nu au fost urmate de explicații suplimentare, fapt ce scoate în evidență convingerile ferme cu privire la „normalitatea” acestei configurări.

„Păi normal că sunt domeniile diferite pentru bărbați și pentru femei. Nu văd o femeie să lucreze unde nu este o treabă de femeie, nu cred că își are rostul, deci ar trebui să lucreze unde sunt femei. Să lucreze la croitorie, la bucătărie, niște domenii în care trebuie să lucreze o femeie. Un bărbat trebuie să muncească undeva unde e o muncă mai dură” (Interviu R.L., Hunedoara, 27 de ani).

„Anumite domenii, da – învățământul și sănătatea cred eu că sunt chestii care cel mai bine se pot afirma pentru că au mai multă răbdare, mai mult tact câteodată, cel puțin cu o persoană bolnavă, cu un copil trebuie să ai un pic de răbdare și un pic de tact. Bărbații, muncă brută, chestii tehnice. Eu nu m-aș fi văzut niciodată cu o șurubelniță în mână, cu un creion, cu o seringă, cu orice altceva da, dar cu o șurubelniță nu” (Interviu M.B., Hunedoara, 57 de ani).

În cea de-a doua categorie am încadrat răspunsurile care făceau referire la diferențe ca fundament pentru domenii diferite de lucru pentru bărbați și femei, diferențe

care însă erau acceptate ca fiind construite și care puteau fi demontate dacă femeile își doreau cu adevărat să practice meserii destinate tradițional bărbaților. Mai mult decât atât, diferențele erau uneori menționate în favoarea participării femeilor în anumite domenii de activitate:

„(E mai greu să lucreze) la aviație sau ce minuni din astea, dar nu e ceva imposibil. Dar acum eu am și vârsta care o am, dar dacă în politică ar fi mai multe femei ar fi foarte bine. O femeie nu poate fi ușor coruptă, poate și frica asta să riște niște chestii e mai mare decât la bărbat, dar și ca mod de gospodărire a banului, a unei localități. Eu am întâlnit în controalele care le-am făcut unde era la al patrulea mandat primăria, de la revoluție și până anul trecut, a fost jos pălăria. Am găsit prin hotărâre de consiliu stabilit că, dacă persoana din localitate nu curăță în fața casei, e pasibilă de amendă. Și dimineața după ce treceau vitele să iasă să îți curețe. Persoanele care beneficiau de ajutor social aveau stabilit un număr de ore la curățat, tot ce se poate face pentru comunitate și nu plătea asta. Era cineva care mergea și făcea pontajul, verifica... lucru care nu prea l-am întâlnit” (Interviu M.B., Hunedoara, 57 de ani).

„Eu cred că o femeie se poate descurca în aproape orice domeniu, poate că ai observat că sunt atâtea femei care lucrează în construcții și în domenii foarte grele și se descurcă la fel de bine ca un bărbat sau poate chiar mai bine. Deci eu cred că o femeie se poate descurca în orice domeniu, aproape orice domeniu, dacă vrea” (Interviu L.L.G., Hunedoara, 40 de ani).

„În primul rând, foarte ușor pentru o femeie, un loc de muncă ușor. Deci să nu fie obligată să facă același lucru ca un bărbat, că nu se poate, nu se poate așa ceva, să lucrezi tu ca bărbat. Bărbatul, chiar dacă ești în colectivitate cu bărbat, bărbatul ar trebui să protejeze femeia, chiar dacă ești numai colegă, eu așa zic. Ar trebui o femeie să aibă un loc de muncă ușor, bine

plătit, pentru că oricum suntem femei și mai avem, pe lângă faptul că avem un serviciu, avem alt serviciu acasă, plus îngrijirea, educația copiilor” (Interviu M.V., Hunedoara, 55 de ani).

Aflăm, așadar, din această a doua categorie de răspunsuri că femeile intervievate sunt conștiente, pe de o parte, de diferențele biologice dintre femei și bărbați, cea mai frecventă referire fiind cea legată de diferențele de forță fizică, iar pe de altă parte de diferențele construite, dar în același timp și de posibilitatea de a le deconstrui pe cele din urmă. Discursul cu privire la diferențe face, de asemenea, trimitere și la ceea ce Mihalela Miroiu numește experiențe femeiești și experiențe feminine (Miroiu, 2004b, 44-49). Putem vorbi, pe de o parte, de asocierea femeilor cu domenii de activitate care să asigure un anumit grad de confort, de multe ori chiar strict de confort fizic (femeile nu ar trebui să lucreze în frig, afară, pe teren), făcând trimitere la experiența nașterii și la necesitatea îngrijirii corpului în virtutea acestei experiențe, iar pe de altă parte la domenii de activitate care să ofere un program flexibil, o muncă mai ușoară și mai puțin solicitantă în virtutea faptului că femeile duc și povara muncilor casnice și de îngrijire.

Concluzii

Așa cum am văzut, participarea interviuatelor la munca plătită este consistentă și mai ales continuă. Istoricul ocupațional al acestor femei, indiferent de vârstă, se construiește în jurul acestei forme de participare și se completează cu necesitatea justificărilor în situațiile de inactivitate. Cea mai mare parte a interviuatelor au început munca plătită imediat după terminarea studiilor și au fost active continuu până la pensie, întreruperile fiind generate, de cele mai multe ori, de cauze externe (disponibilizări, restructurări, reorganizări

sau căutarea unor condiții mai bune de muncă) sau de nevoia performării rolurilor rezultate în urma trăirii experiențelor femeiești (naștere, alăptare) și feminine (creșterea și îngrijirea copiilor).

Cum se construiește concepția de sine în raport cu participarea la munca plătită și ce semnificații acordă femeile rolurilor generate de această formă de participare – a fost principala întrebare de cercetare la care mi-am propus un răspuns prin intermediul acestei lucrări. Răspunsul va fi sintetizat astfel: felul în care intervievatele interpretează participarea lor la munca plătită pune în valoare capacitatea acesteia de a genera, dincolo de capacitatea economică, o formulă prin care aceste femei își satisfac nevoia de manifestare în spațiul public, de implicare în construcția socială dincolo de rolurile asociate sferei domestice (revoluție subtilă), în esență nevoia de a fi autonome. Necontestând funcția primară a acestei activități, cea generatoare de venituri, accentul cade însă pe manifestarea individualității, pe dezvoltarea propriilor capacități și mai ales pe nevoia de recunoaștere a acestora. Într-o exprimare mai plastică, se pare că spațiul de acțiune creat astfel le dă posibilitatea femeilor să se pună în valoare în principal ca individe autonome, și nu ca mame, soții, fiice ale cuiva, deci printr-o permanentă raportare la „ceilalți”. De aceea și tendința de disociere a celor două identități, cea de femeie, corelată inevitabil cu rolurile de gen, și cea de profesionistă, disociere rezultată în urma contestării unei asocieri unidirecționale a femeilor cu rolurile tradiționale.

Concluziile acestui articol pun în lumină necesitatea resimțită de către intervievate de a fi autonome și de a fi parte a comunității, dar și felul în care această necesitate intră în conflict cu constrângerile patriarhale. Cum este rezolvată această tensiune? Prin asumarea și acceptarea dublei poveri a muncilor casnice și de îngrijire și a muncii plătite și mai ales prin semnificarea acesteia în registrul norma-

lității. Consider esențială înțelegerea acestui mecanism, mai ales din perspectiva fundamentării politicilor de conciliere între viața de familie și munca plătită. Mai exact, accentul acestor politici ar trebui să cadă pe oferirea unor alternative de îngrijire și de prestare a muncilor casnice (programe de dezvoltare a relațiilor parteneriale), decât pe extinderea perioadelor de inactivitate (chiar și susținute de alocații bugetare), generându-se astfel spațiu pentru dezvoltarea autonomiei personale, cu atât mai necesară când vine vorba de femei.

Mai mult decât atât, această abordare, susținută de rezultatele cercetării de teren, aduce în prim-plan și criticile feministe la adresa statului bunăstării. Un exemplu în acest sens este și cercetarea făcută de Kathleen M. Fallon în Ghana (Fallon, 2003). Aceasta ajunge la concluzia că femeile se concentrează în special asupra drepturilor sociale care le ajută să își îmbunătățească nivelul de trai. Totodată, Sylvia Walby spune că „majoritatea lucrărilor despre femei și drepturile cetățenești s-au concentrat pe nevoile de asistență socială a femeilor, mai degrabă decât pe contribuțiile lor sociale și economice” (Wallby, 2003, 172).

De fapt, concentrarea pe drepturile sociale este rezultatul unor cauzalități perpetuate în jurul construcției rolurilor de gen, în jurul diviziunii sexuale a muncii și a separației patriarhale între sfera domestică și celelalte sfere de acțiune care implică încercarea de modelare a contractului dintre cetățene și stat astfel încât acesta din urmă să preia o parte din povara impusă de constrângerile patriarhale. Efectul nefast al unei asemenea construcții nu stă atât în conectarea femeilor cu o formă de asistență socială sau de dependență de stat, ci în faptul că această conectare este inevitabil judecată prin raportarea la normalitatea patriarhală care afectează autonomia femeilor. Tocmai de aceea, dincolo de analizele care urmăresc identificarea elementelor care stau în spatele perpetuării rolu-

rilor de gen și în spatele schimbării acestora, este foarte importantă reconstrucția teoretizărilor pe baza contestării valorizărilor fundamentate *a priori* pe construcții patriarhale.

În ultimă instanță, aș dori să precizez că limitele acestei cercetări țin în primul rând de lipsa cadrului comparativ pe dimensiunea de gen, mai exact lipsa unor cercetări similare în care subiecții principali să fie bărbați. Consider că asemenea cercetări

sunt necesare și ar putea contribui la realizarea unei imagini cât mai clare cu privire la rolul muncii plătite în viața de zi cu zi. Totodată, îmi asum limitele generate de folosirea metodelor calitative și a tehnicilor de analiză interpretative care constau în imposibilitatea generalizării rezultatelor cercetării și în punerea în lumină a unor nuanțe, a unor modele valabile în context și rezultate prin interacțiunea dintre subiecți și cercetător(are).

Note

- ¹ Prezentarea de față face parte dintr-o cercetare mai amplă cu privire la cetățenia femeilor în viața de zi cu zi, cercetare ce a constituit teza mea de doctorat, *Gen și cetățenie în România*, lucrare coordonată de prof. dr. Mihaela Miroiu și susținută pe 29 septembrie 2011 în cadrul Școlii Doctorale a SNSPA, București. Punând accent pe cetățenie ca practică, în procesul de operaționalizare a conceptelor participarea (civică, politică, în familie și la munca plătită) și felul în care aceasta capătă semnificații în viața interviuatelelor a constituit unul dintre conceptele centrale ale lucrării.
- ² Autoritatea politică, legală, religioasă, economică, educațională, militară, domestică este deținută de bărbați.
- ³ Nucleul dur cultural cu privire la ce este bun, dezirabil, preferabil sau normal este asociat cu ceea ce gândim despre bărbați și masculinitate.
- ⁴ Atenția este concentrată pe bărbați și pe ce fac ei.
- ⁵ Poziția de dominat sau de dominator asociată genului.
- ⁶ Felul în care fiecare individ se auto-identifică în raport cu genul, în funcție de asta rezultând și stilul de viață pe care îl adoptă.
- ⁷ Modalitatea în care comportamentele atașate sunt mai aproape sau mai departe de „standardele” de performare a rolurilor și relațiilor de gen.
- ⁸ Vezi și Engels (Marx și Engels, 1952, 212-219); *Constituția Republicii Populare Române* din 1948, art. 12: munca este factorul de bază al vieții economice a Statului. Munca este o datorie a fiecărui

cetățean. Statul acordă sprijin tuturor celor care muncesc, pentru a-i apăra împotriva exploatării și a ridica nivelul lor de trai. Art. 21: La muncă egală, femeia are drept de salarizare egal cu bărbatul. *Constituția Republicii Populare Române* din 1952, art. 15: în Republica Populară Română munca este o datorie și o chestiune pentru fiecare cetățean capabil de muncă, după principiul „cine nu muncește, nu mănâncă”. *Codul Muncii Republicii Socialiste România*, din 23 noiembrie 1973, art. 14: femeii i se acordă largi posibilități de afirmare în condiții de deplină egalitate socială cu bărbatul, beneficiind, la muncă egală cu acesta, de o retribuție egală, de măsuri speciale de ocrotire. Femeii îi este garantat dreptul de a ocupa orice funcție sau loc de muncă, în raport cu pregătirea sa, pentru a-și aduce contribuția la dezvoltarea producției materiale și a creației spirituale, asigurându-i-se totodată condițiile necesare pentru creșterea și educarea copiilor.

- ⁹ *Constituția Republicii Populare Române* din 1952, art. 15: în Republica Populară Română munca este o datorie și o chestiune pentru fiecare cetățean capabil de muncă, după principiul „cine nu muncește, nu mănâncă”, articol care a fost ulterior îmblânzit în *Constituția Republicii Socialiste România* din 1965, munca rămânând doar o îndatorire de onoare.
- ¹⁰ În principal transferul către sfera privată a unei părți importante a forței de muncă reprezentate de femei, inevitabila dependență de diverși membri ai familiei sau de prestațiile sociale acordate de stat.
- ¹¹ De aceea am preferat să nu folosesc materialele din interviurile de grup în acest articol.

¹² Majoritatea interviuatelelor au intrat pe piața muncii o dată cu terminarea studiilor și au continuat să fie active. Numai 4 interviuate din 96 ar putea fi încadrate în categoria casnicelor. Totuși, această clasificare este dificilă, dacă avem în vedere faptul că ele se ocupau în principal de munca în gospodărie care, chiar dacă

neremunerată, presupune totuși o formă de contribuție la asigurarea bunăstării familiei. De asemenea, două din interviuate au declarat că nu au loc de muncă, dar că sunt în căutarea unuia, deci pot fi încadrate în categoria șomerelor, restul de 90 fiind persoane active sau pensionare.

Bibliografie

- Băluță, O. (coord.), Iancu, A. și Dragolea, A. (2007a) *Gen și Interese Politice. Teorii și Practici*. Iași: Polirom.
- Băluță, O. (coord.), Iancu, A. și Dragolea, A. (2007b). *Parteneri egali. Competitori egali*. București: Maiko.
- Beneria, L. și Stimpson, R. C. (1987) *Women, Households, and the Economy*. SUA: Rutgers University Press.
- Berger, P. și Luckmann, T. (2008) *Construirea socială a realității*. București: Art.
- Bettio, F. și Verashchagina, A. (2008) *Frontiers in the Economics of Gender*. New York: Routledge.
- Blau, D. F., Ferber, A. M. și Winkler, E. A. (1998) *The economics of Women, Men and Work*. S.U.A.: Prentice-Hall.
- Blumberg, L. (2005) "Women's Economic Empowerment as the "Magic Potion" of Development?". San Diego: University of Virginia and University of California. Disponibil la http://portal.unesco.org/shs/en/files/8696/11283330079Magic_Potion.pdf/Magic%2BPotion.pdf. Accesat în 03 decembrie 2011.
- Bucur, M. și Miroiu, M. (2002) *Patriarhat și emancipare în istoria gândirii politice românești*. Iași: Polirom.
- Codul Muncii Republicii Socialiste România* (1973) Disponibil la www.monitoruljuridic.ro.
- Constituția Republicii Populare Române din 1948* (1948) *Monitorul Oficial*, partea I, nr. 87 bis din 13 aprilie.
- Constituția Republicii Populare Române din 1952* (1952) *Buletinul Oficial al Marii Adunări Naționale a Republicii Populare Române* nr. 1 din 27 septembrie.
- Constituția Republicii Socialiste România din 1965* (1986) *Buletinul Oficial* nr. 65 din 29 octombrie.
- Daly, M. și Rake, K. (2003) *Gender and the Welfare State: care, work and welfare in Europe and U.S.* Cambridge: Polity Press – Blackwell Publishing.
- Dijkstra, A. G. și Plantenga, J. (2000) *Gender and Economics: A European Perspective*. New York: Routledge.
- Eisenberg, A. (2009) *Reasons of Identity. A Normative guide to the political and legal Assessment of Identity Claims*. Londra: Oxford University Press.
- Fallon, K. M. (2003) Transforming Women's Citizenship Rights within an Emerging Democratic State: The Case of Ghana. *Gender and Society*, 17, 4, 525-543.
- Fine, D. et al. (2004) *Fathers and Mothers: Dilemmas of the Work-Life Balance*. Dordrecht: Kluwer Academic Publisher.
- Friedman, M. (2003) *Autonomy, Gender and Politics*. New York: Oxford University Press.
- Fundația pentru o Societate Deschisă (2000) *Barometrul de gen 2000*.
- Giddens, A. (2001) *Sociologie*. București: All.
- Green, E.H.H. (2002) *Ideologies of Conservatism. Conservative Political Ideas in the Twentieth Century*. Oxford: Oxford University Press.
- Hartman, H. (2005) *Women, Work and Poverty*. SUA: The Haworth Press.
- Hess, B. și Sussman, M. (1984) *Women and the Family: two decades of change*. New York: Routledge.
- Hollis, M. (2001) *Introducere în filosofia științelor sociale*. București: Trei.
- Iluț, P. (1997) *Abordarea calitativă a socioumanului – concepte și metode*. Iași: Polirom.
- Jacobsen, P. J. (1998) *The Economics of Gender*, ediția a II-a. Massachusetts: Blackwell Publisher.

- Jacobsen, P. J. (2007) *The Economics of Gender*, ediția a III-a. Massachusetts: Balckwell Publisher.
- Johnson, A. G. (2005) *The Gender Knot. Unrevealing Our Patriarchal Legacy*, ediția a doua. Philadelphia: Temple University Press.
- Klingman, G. (2000) *Politica duplicității. Controlul reproducerii în România lui Ceaușescu*. București: Humanitas.
- Lerner, G. (1986) *The Creation of Patriarchy*. Oxford: Oxford University Press.
- Lister, R. (2003) *Citizenship: Feminist Perspective*. New York: Palgrave.
- Loyd, M. (2005) *Beyond Identity Politics. Feminism, Power and Politics*. Londra: Sage Publication.
- Lukić, J., Regulska, J. și Zaviršes, D. (2006) *Women and Citizenship in Central and Eastern Europe*. Hampshire: Ashgate Publishing Limited.
- Marinescu, V. (2002) *Muncile casnice în satul românesc actual*. Iași: Polirom.
- Marx, K. și Engels, F. (1952) *Opere alese*, vol. II. București: Partidului Muncitoresc Român.
- Marx, F. M., Lorber, J. și Hess, B. B. (2000) *Revising Gender. The Gender Lens*. Oxford: Rowman and Littlefield Publisher.
- Mayer, P. (2004) *Socialization. The Approach from Social Anthropology*. Londra: Rutledge.
- Miles, M. și Huberman, M. (1994) *Qualitative Data Analysis*. California: Sage.
- Miroiu, M. (2004a) State Men, Market Women. The Effects of Left Conservatism on Gender Politics in Romanian Transition, în *Feminismo/s*, 3, 207-234.
- Miroiu, M. (2004b) *Drumul către autonomie*. Iași: Polirom.
- Miroiu, M. și Dragomir, O. (ed.) (2010) *Nașterea – istorii trăite*. Iași: Polirom.
- Newman, M. D. (2010) *Sociology. Exploring the Architecture of Everyday Life*. Londra: Sage Publication.
- Pasti, V. (2003) *Ultima inegalitate*. Iași: Polirom.
- Pateman, C. (1989) *The Disorder of Women*. California: Stanford University Press.
- Paul Vass, A. (ed.) (2011) *Forța politică a femeilor*. Iași: Polirom.
- Phillips, P. și Phillips, E. (2000) *Women and Work. Inequalities in the Canadian Labor Market*. Toronto: James Lormiere and Company Ltd.
- PNUD și CNS (2000) *Femeile și bărbații în România*, București.
- Putnam, E. R. și Pluribus, U. (2007) Diversity and Community in the Twenty-first Century – The 2006 Johan Stytte Prize Lecture. *Journal of Compilation, Scandinavian Political Studies*, 30, 2, 137-175.
- Romiszowski, A. J. (ed.) (1997) *Instructional Development Paradigms*. New Jersey: Educational Technology Publication.
- Rostás, Z. și Văcărescu, T.E. (2008) *Cealaltă jumătate a istoriei. Femei povestind*. București: Curtea Veche.
- Searle, J. (1995) *The Construction of Social Reality*. New York: The Free Press.
- Smith, R. E. (1979) *The Subtle Revolution: Women at work*. Washington DC: The Urban Institute.
- Stewart, M. L. (1989) *Women, Work and the French State*. Canada: Mc-Gill Queen's University Press.
- UNFPA (2007) *Women's Economic Empowerment: Meeting the Needs of Impoverished*. Disponibil la http://www.unfpa.org/webdav/site/global/shared/documents/publications/2007/women_economic.pdf. Accesat în 15 ianuarie 2012.
- Verdery, K. (1996) *What Was Socialism and What Comes Next?*. Princeton: Princeton University Press.
- Vincze, E. M. (2001) *Femei și bărbați în Clujul multiethnic*, vol. I și vol. II. Cluj-Napoca: Fundației Desire.
- Vincze, E. M. (2002) *Diferența care contează. Diversitatea social-culturală prin lentila antropologiei feministe*. Cluj-Napoca: Fundației Desire.
- Wallby, S. (2003) *Transformarea genurilor umane*. Chișinău: Epigraf.
- West, C. și Zimmerman, H. D. (1987) Doing Gender, în *Gender and Society*, vol.1, nr. 2, 125-151.

Primit la redacție: octombrie, 2011